

Ленка С. Настасић¹

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Српска књижевност и језик

<https://orcid.org/0009-0008-9755-7919>

КОЛЕКТИВНО И ИНДИВИДУАЛНО У СРПСКОМ ГРАЂАНСКОМ ПЕСНИШТВУ²

Рад разматра заступљеност колективистичког и/или индивидуалистичког импулса у оквиру корпуса српске грађанске поезије. Песничка грађа се истражује ради наглашавања односа између ероса као знака индивидуалистичких осећања, односно жртве као ознаке за опредељеност ка колективном. Таквим поступком жели се понудити ново читање српског грађанског песништва, али и обогатити већ постојећа истраживања еротских мотива, тема и сижеа унутар проблематизоване области књижевног стварања. Такође, покушава се истаћи значај историјског периода у коме су посматране песме настајале, као могућег маркира опредељења, чему се додају културне и друштвене прилике тога времена. Комплексна природа песничке грађе сугерише да се и не може очекивати истоветан, јединствен одговор на дилему између колективног и индивидуалног, што и јесте један разлог више за ову врсту читања. Најпре ћемо размотрити облике појавности колективистичког принципа, потом ћемо се осврнути на индивидуалистички ток грађанске поезије, да бисмо, након, посматрали тачке њихових поетских додира.

Кључне речи: колективно и индивидуално, ерос и жртва, српско грађанско песништво, барок, осамнаести век

Песништво рукописних песмарица јесте реликт једног времена и својеврсни документ о грађанској класи посматраног раздобља. Српско грађанско песништво је термин који подразумева песме писане у рукописним песмарицама у периоду осамнаестог и деветнаестог века, односно „све оно што није штампано у књигама и различитим другим савременим списима, часописима и новинама” (LESKOVAC 1946: 11). Иако је реч о разнородној грађи, будући да се од једног до другог извора разликују приређивачи, односно записивачи и њихова друштвена позиција, потом средина и доба у коме песмарица настаје, као и функција саме песмарице, важно је имати у виду обједињујући фактор такве грађе, што је свакако чињеница да је у питању „пре интимна и вољена него надахнута и уметнички виспрана књижевност” (MARINKOVIĆ 1966a: 13). Такође, треба имати у виду праксу бележења истих песама у различитим песмарицама, што „чини њихов устаљени фонд и сведочанство је о традиционализму укуса корисника рукописних песмарица” (KLEUT 1991: 8).

¹ lenanastasic@gmail.com

² Рад је настао у оквиру курса о колективном и индивидуалном у српској књижевности, на мастер студијама Филозофског факултета у Новом Саду, под менторством проф. др Горане Раичевић.

Управо идеја записивања песама „из самозадовољства у прикрајцима срца”, са свешћу да је то „безмало једина лектира и, почесто, једини вид њиховог раста према маштовитим обрисима духовног саживљавања” (MARINKOVIĆ 1966a: 13) доприноси важности такве лирике у уском кругу њених читалаца и слушалаца. Синкретична природа српске грађанске поезије допринела је и њиховом ширењу, те су песме „записиване и преписиване да би биле певане”, при чему је „грађански staleж био носилац овог песништва” (KLEUT 1991: 7). Имајући у виду све наведено, корпус српског грађанског песништва узимамо за јединствен и посматрамо га „као једну затворену и недељиву целину” (LESKOVAC 1946: 90).

Наше истраживање биће базирано на проучавању односа колективног и индивидуалног, односно принципа жртве и ероса, унутар корпуса објављене грађе, што подразумева три извора. Најпре, реч је о двотомном издању хрестоматије *Српска грађанска поезија: VIII и с њоме XIX столећа* (1966), приређеном од стране Боровоја Маринковића, потом о *Гражданском ероџикону* (1987, 2005) и *Српском ероџикону* (2011) Саве Дамјанова, као и о *Песмарици карловачких ђака* (1991) Марије Клеут, са битном напоменом да ће истраживањем бити обухваћена искључиво песничка остварења унутар поменутих издања, ради целовитости и уједначености грађе. Такође, важно је нагласити да ово истраживање нема претензије да означи сваку засебну песму у погледу преовладавајућег осећања колективног или индивидуалног, него да допре до општих стремљења на нивоу репрезентативних примера посматраног корпуса српске грађанске поезије.

Разматрање индивидуалистичког и колективистичког импулса унутар барокне поезије тек је на зачетку. За разлику од многих области српске књижевности, које у највећој мери још увек нису добиле ову врсту читања, српско грађанско песништво поседује извесну предност. Наиме, претходних неколико деценија приметан је пораст истраживачке пажње за дела у којима су заступљени еротски мотиви, теме и сижеи, што је на примеру корпуса српског грађанског песништва један од главних праваца тумачења који истраживачи заузимају. То је условљено превасходно постојањем избора из корпуса рукописних песмарица који је приредио Сава Дамјанов, при чему мислимо на три издања ових песама, праћених другим краћим формама и, најпосле текстовима самог приређивача: *Граждански ероџикон* (1987, 2005) и *Српски ероџикон* (2011). Зборник радова *Српско грађанско песништво: оједи и стиудије* (1988), такође представља значајан допринос проучавању еротских аспеката поезије рукописних песмарица, будући да у себе интегрише неколико радова посвећених овој теми. Још једна од релативно честих тема истраживача представља читање осамнаестовековне и деветнаестовековне поезије у светлу критичког односа према женама и свештенству. Такав приступ важан је за нашу тему услед чињенице да једна од најважнијих мана које се приписују свештенству представља управо диспропорцију између природе њиховог позива и јачине нагона коју испољавају, док се женама замера поводљивост и израженост нагона. Самим тим, извесни темељи за истраживачко читање у домену колективног и индивидуалног и те како постоје, поготово када је у питању слободније испољавање ероса, али је потребно помирити разлике између термина да би се импулси које желимо да прикажемо испољили у правом светлу.

Важно тумачење које разматра Горана Раичевић представља спајање теорије клатна у погледу смена поетичких парадигми у дијахронијском погледу на историју књижевности, са идејом да „можемо говорити и о људској историји као о току у којем се, у наизменичном следу, фаворизују колективистички, односно индивидуалистички принцип” (RAIČEVIĆ 2013: 499). Таква поставка подразумева време о коме говоримо, односно период осамнаестог века као „прелаз с патријархалног културног обрасца на грађански културни образац”, што имплицира и појаву првих (пра)тежњи ка индивидуалистичким импулсима, уочљивих управо у корпусу српског грађанског песништва (RAIČEVIĆ 2013: 501). Имајући у виду несталност књижевног деловања на простору под туђом управом, као и неповољне животне прилике становништва уопште, чему би се могла придодати и неформална, лична и надасве животна, неоптерећена природа песмаричке лирике, удаљеност од канона очекивана је појава. Самим тим, одлагање „индивидуалистичког принципа на српском културном подручју чак и током целог деветнаестог столећа” било је неминовно (RAIČEVIĆ 2013: 502). Ипак, чини се да је могуће ближе испитати одлике индивидуалистичког, као и колективистичког принципа унутар српске грађанске поезије, што и јесте основна тежња овог рада.

Колективистички принцип

Колективистички принцип може се схватити као својеврсни коректив индивидуалистичких импулса који почивају на разарању постојећих друштвених структура, препуштању уживању и опредељењу за животне радости као испуњењу тежњи ероса. Заједница, самим тим, тежи да изнађе упориште у ономе што је прошло, као обједињавајућем елементу одређене групе људи. Наведено се оправдава тежњом заједнице да:

„штити свој колективни идентитет, дајући примат херојском етосу жртве и жртвовања (који је, са усавршавањем симболичких нивоа понашања, могуће пратити не само у буквалном значењу као проливање крви, већ и као било коју врсту ускраћивања, лишавања и уздржавања, дакле као понашање противно принципу задовољства), када му запрети пренаглашено анархички, егоистички порив индивидуе да – пошто поруши табуе, морал и друштвене норме, задовољи свој животни нагон, свој ерос и свој либидо” (RAIČEVIĆ 2013: 500).

Самим тим, тежња заједнице увек и јесте сконцентрисана на очување постојећег поретка или напредак ка вишим степенима друштвене уређености, уз свесна ограничења која могу водити бољитку. Основни проблем који српска друштвена заједница осећа током осамнаестог и деветнаестог века свакако би се морао односити на проблем живота ван матичне државе и недовољне слободе са којима се ваља суочавати на свакодневном нивоу. Имајући у виду да српско грађанско песништво „носи у свом литерарном изразу као отисак тачну и јарко јасну физиономију својих творца”, наведено стање рефлектује се и у само песништво (MIHAJLOVIĆ 1973: 218). Другим речима, тешкоће, незадовољства и позиви на побољшање и уцеловљење свих слојева народа у решавању проблема присутни су и у поезији рукописних песмарица, што је могуће схватити као испољавање тежњи колектива.

Песме које су најизразитији примери заступљености колективистичког принципа могуће је жанровски груписати у неколико међусобно неодвојивих це-

лина, при чему се карактеристике тих целина неретко укрштају. Најпре, јасно изражена подгрупа подразумевала би религиозно интонирану поезију, потом се издваја корпус родољубиве поезије, и, најпосле, могуће је указати на колективни принцип у одама посвећеним изузетним појединцима, савременицима који се на извесни начин жртвују за свој народ. Наведене групе јесу места продирања канонског у песништво песмарица, али постају предмет нашег истраживања управо чињеницом да су записиване, што сугерише да су власницима песмарица свакако представљале одређену вредност. Важан део корпуса религиозне поезије представљају песме о рођењу Исуса Христа, које воде порекло од вертепске драме која се изводила о Божићу, чему следе и песме о Христовом васкрсењу, које, по својој тематици нужно подржавају ставове о веровању у обнову живота која долази након смрти. Религиозној поезији припадала би и песма о Светом Сави, при чему књигу Марије Клеут, *Песмарица карловачких ђака* (1991), отвара управо песма Јована Ђорђевића „Ускликнимо са љубвом светитељу Сави”. Борислав Михајловић сматра да „као наш домаћи производ могу се сматрати само песме посвећене српским светитељима” (МИНАЈЛОВИЋ 1973: 226), те химна Светом Сави и јесте адекватан рефлектор важности ове теме за грађанску заједницу, посебно ако узмемо у обзир и варијантност поменуте песме. Песма, осим Светог Саве, помиње и друге припаднике светородне лозе Немањића: Уроша Нејаког и Стефана Душана, као и Вукашина Мрњавчевића, који преузима улогу крвника младога цара. Читава наредна строфа посвећена је страдању кнеза Лазара Хребељановића, те би могла представљати потенцијално језгро идеје неопходности слављења жртве: „Ти љубезна старино, / Конац определи, / Одведи нас онамо / Гди су секле стреле / Светог кнеза Лазара, / Српског господара! / Горо Фрушка, краси се / Телом кнеза Лазара!” (KLEUT 1991: 20). Иако наведена песма не говори директно и изричито о важности Лазаревог опредељења за царство небеско, она истиче важност одласка на место његовог страдања, што представља својеврсно одржавање везе са колективом. Такође, треба имати у виду и постојање стихованог „Житија кнеза Лазара” у песмарицама, о чему пише још Владимир Ђоровић (в. ЋОРОВИЋ 1962: XI), чиме се додатно утемељује идеја важности посматране теме. Смештање косовског мита у простор песме посвећене Светом Сави, праћено позивом „Србијо, устани / И лице прохлади!” (KLEUT 1991: 20) означава важност страдања у колективном сећању као својеврсну опомену колективу за тешкоће у којима пребива, те би могло бити схваћено „као жртва, услов [...] будућег живота колектива, као што је то била жртва Христова” (RAIČEVIĆ 2014: 93). Пренос грађе из усменог стваралаштва и категорија средњовековне књижевности, на овом месту, постаје поновно отелотворење колективистичког принципа. Занимљив пример могла би бити и песма Николе Нешковића, која отпочиње стихом „Што је лепше овог света”, а одговара библијској идеји „Људи ближњег свога”. Завршни стихови потенцијални су носиоци колективистичког импулса: „За комшију Бога молит’, / И за веру крв пролити итд” (MARINKOVIĆ 1966a: 123), будући да се брига о другом човеку и вери представља као императив за који вреди страдати, што води приближавању појмова колектива и православља.

Посебно интересантан аспект српског грађанског песништва обухвата целину од двадесетак песама посвећених величању припадности српском наро-

ду, чији су аутори, између осталих, Јован Стерија Поповић, Јован Суботић и Васа Живковић. Песме о којима говоримо могле би се описати Скерлићевим речима из уводног поглавља студије *Омладина и њене књижевности*, будући да су стихови, иако настали много раније, једнако национално надахнути, „са таквим појмовима о неупоредивим урођеним способностима српскога народа” (SKERLIĆ 1906: 210). Дobar пример такве поезије била би песма почетних стихова „Ја сам млада српкиња”, која садржи и стихове: „Мати ми је Српкиња, / Српског оца уд; / Оца ми је дојила / Српске мајке груд; / Срб Србина родити, / Српског сина дојити” (KLEUT 1991: 38). Поред наглашавања националне припадности, ова поезија развија и негује идеју о неопходности жртве, те се изричито опредељује за принцип колектива: „Који не зна кад треба / За свој род умрети, / Није Србин, / Већ је изрод, / Тог ће земља клети” (KLEUT 1991: 35). Хришћанска традиција и те како појачава већ постојећу веру у живот који долази након смрти, те се и полази у битку уз нужност молитве: „Хајд, браћо, Бог је с нама, врази су под нама!” (KLEUT 1991: 44), са јасном одлуком да „Као Србин радо мрећу, / Своје не дам, туђе нећу” (KLEUT 1991: 50). Одлика жртвовања приказује се као иманентна читавом народу, што говори о постојању свести о неопходности смрти ради поновног рађања, а та идеја лежи и у основи косовског мита. Песма „Ја сам Србин, српски син” такође поседује јасно опредељење за колективистички принцип: „Зато сваки нека мре, [курзив Л.Н.] / којим име језик, тре, / Вели српског оца син, / Прави српски син” (KLEUT 1991: 40). Смрт схваћена као дужност сваког „правог” члана колектива постаје место за доказивање јунаштва, али не и величање смрти као витешког идеала, него пре одредница у којој се колектив обједињује и омогућава обновљени живот наследницима.

Када говоримо о одама, важно је напоменути да су оне махом писане поводом обележавања одређене друштвеног догађаја, односно поводом имендана или у спомен преминулим личностима из друштвене и црквене хијерархије. Пракса писања ода објашњава се једноставно, у питању је „угледање на штампану књижевност оног времена”, што не мора нужно представљати редувантност, напротив, корпус је довољно разноводан да у себе интегрише и ове жанрове (MIHAJLOVIĆ 1973: 228). Пригодна поезија такође садржи извесне назнаке опредељења за колективистички принцип, што је посебно истакнуто када је реч о посмртним почастима. Примера ради, песма Никанора Грујића „Сакриј, Феде, за облаке” испевана у част преминулог митрополита Стефана Стратимировића укључује и стихове „Буд’ у Оца небеснога / Патрон свога рода!” (KLEUT 1991: 22), чиме се време након смрти истакнутог појединца показује као изузетно важно за колектив, чији он постаје чувар и заштитник. Представа смрти као наставка живота у библијском смислу заступљена је у оди посвећеној Доситеју Обрадовићу, те се просветитељ након смрти „У вечнаја преселија” (MARINKOVIĆ 1966b: 73).

Занимљиво је напоменути, када је реч о штампаној грађи, да је најпозамашнији број песама у којима преваже колективистички принцип заступљен у *Песмарици карловачких ђака* Марије Клеут (1991). Наведено је знаковито најпре услед избора поезије према принципу одређене врсте колективне припадности, у овом случају припадању образованој омладини: „тај обичај и ту традицију прихватили су карловачки ђаци, и ученици богословије и ученици гимназије, и развили

их на врло самосвојан начин” (KLEUT 1991: 10). Такође, одабир чине и сами власници песмарица у погледу избора поезије аутора који тематизују јасно изражено осећање родољубља услед припадности одређеној нацији, неопходност српске самосталности, као и буђења и обнове снага. Реч је о поезији са јасном друштвеном функцијом, али не и о песмама које то чине неоригинално и површно, напротив, домишљатост и поређења са античком и народном традицијом обогаћују симболички слој ових песама. Као што је већ назначено, Марија Клеут види карловачке ђаке као носиоце традиције, при чему није занемарљива појава да, када говоримо о социјалном пореклу састављача, „највише је сачуваних песмарица чији су власници били ђаци и свештеници” (KLEUT 1991: 11), те ова књига на неколико нивоа одговара принципима окренутости ка колективу.

Ипак, нису све песме истог осећања, па унутар овог избора можемо пронаћи и стихове који песимистично гледају на смрт, те „мрачни гроб и теби / Грозну пропаст отвара” (KLEUT 1991: 36), као да је успостављена веза прекинута, „када се ова [жртва] посматра као самосвестан, индивидуални чин” (RAIČEVIĆ 2014: 91). Уосталом, није ни свака смрт уједно и последица свесног опредељења. Разнородност корпуса и порекло поезије, као и прилика у којој се она пева доприноси ширини различитих погледа на свет, што и јесте простор за испољавање оба принципа, и колективистичког и индивидуалистичког. Самим тим, одржање и борба за боље сутра у погледу читаве заједнице јавља се напоредо са препуштањем личним, плотским циљевима, што отежава, али и обогаћује комплексност корпуса српског грађанског песништва.

Индивидуалистички принцип

Уколико бисмо се осврнули на заступљеност индивидуалистичког принципа у српском грађанском песништву, морали бисмо најпре да осмотримо могућности за реализацију таквог опредељења. Једнако као што је колективистички принцип имао потпору у нестабилном положају српског народа на простору туђе управе, као и нерешеним националним, образовним и општим животним питањима, тако и индивидуалистички принцип истовремено проналази друге упоришне тачке, на истом културном простору, и то на само неколико страница размака. Занимљиво је напоменути да Владимир Ђоровић, приређујући заоставштину Тихомира Остојића, у предговору издању *Српске грађанске лирике XVIII века*, говори о песмарицама које откривају „и духовни круг и књижевне забаве нашег грађанског света из тог времена” (ĆOROVIĆ 1926: XXV), чиме као да маркира опозицију између чијих граница постоји српско грађанско песништво. Остојић нешто раније замера песмарицама „лош укус”, што образлаже управо аспектом паралелног постојања различитих видова поезије: „има случајева, да је одма[x] иза црквене песме уписана порнографска” (OSTOJIĆ 1905: 73). Смена парадигми унеколико је условљена природом песмарице као збирке песама, а не песничке књиге, односно поступком настајања „из довољно познате потребе и навике, да добри певачи или љубитељи песме имају побележене све ствари, које им се допадају”, без обзира да ли је „то народно или уметничко, наше или туђе” (ĆOROVIĆ 1962: III).

Објављена издања поезије рукописних песмарица имала су трновит пут до публике, те Ђоровић, као приређивач, неретко одлучује да не публикује одређену

песму услед „порнографског садржаја”. На другом месту, песмама се замера и „ласцивност, раскомоћена интимност и вулгарна калфинска наметљивост” (ĆOROVIĆ 1962: XXVI), што у множини примера и јесте случај. Ипак, потоња издања српског грађанског песништва не праве овакве изузетке, те је грађа са јасно израженим еросом саставни део публикација Боривоја Маринковића, Марије Клеут и Саве Дамјанова. Као што је већ речено, Дамјанов иде и корак даље, односно, тежи да оформи збир осамнаестовековних текстова еротске садржине и представи их уз корпус српског грађанског песништва, те узима у обзир и прозну грађу, различиту према дужини од пословице до мемоарске прозе. Будући да се овај рад базира искључиво на поетском стваралаштву, оставићемо друге жанрове по страни и издвојити најзначајније одлике присутног индивидуалистичког принципа.

Дамјанов, у предговору *Гражданској ероџикона*, говори о оформљености еротског стваралаштва предвуковског периода „чије су специфичности у великој мери биле одређене културним миљеом и самим медијем у којем је егзистирало” (DAMJANOV 2005: 5). Културни миље свакако би подразумевала српска грађанска класа, док би се специфичност медија најпре могла схватити као принцип преносења песама певањем, што умногоме објашњава звучне ефекте као носиоце хуморног и еротског значења, присутне у множини песама. Наведеним факторима ваља придодати и слободу при настајању песме, која постоји неоптерећена, „у народу увек радо примана, [као и њена] склоност и спремност за подсмех”, што и јесу пориви индивидуалистичког принципа (ĆOROVIĆ 1962: XXVII). Заснованост песме на чулном доживљају постаје средиште певања о жени и љубави уопште, при чему обликовање такве теме варира од ласцивне и јасне игре до прикривеног израза који је „каткад сасвим стилизован, али ипак препознатљив” (DAMJANOV 2005: 7). На овом месту тежићемо да представимо не искључиво оне песме које теже слободном испољавању ероса, којих је свакако прегршт, него и да међу њима изнађемо оне које јасно приказују опредељење за индивидуалистички принцип као принцип који води човеков живот и одлуке.

Свест о јачини жеље која води појединца, описана из личног угла, сведочи и немоћи у којој се песнички субјекат налази: „Свако дело коначе има, / Желаније моје не има, / Куд очима ја погледим, / Удовољство ја не видим” (MARINKOVIĆ 1966a: 344). Самим тим, чини се као да је индивидуалистички принцип у српском грађанском песништву најчешће описан као нека врста заноса коме се субјекат тешко може одупрети, док је колективистички принцип пре последица свесног избора, услед дужности коју субјекат осећа. Наведено има смисла и због природе порекла посматраног двојства, односно разлике разума и нагона, у фројдовском смислу. Такође, српско грађанско песништво подразумева и песме у којима војници говоре о ратним походима као местима стицања славе, што би такође могло да се подведе под еротски принцип преображен у гордост и тражење вечности у овоземаљском смислу.

Индивидуалистички принцип испољава се на неколико нивоа, при чему је уживање у нагонском јасно уочљиво када је у питању позив на љубавни састај, препуштање физичкој љубави, али и храни и пићу, као и облачењу и кићењу, што би могло да се одреди као задовољство собом. Једина брига индивидуе, у по-

сматраном случају Цинцарина који је исмеван, самим тим, постају питања личног опстанка и квалитета живота који проводи, што одговара и стиховима „Једно се боји од глади своја, / Да га не преваре и прочита” (MARINKOVIĆ 1966a: 143). Храна се неретко поставља у исти контекст са физичким испољавањем нагона, те позиви супротног полу подразумевају испуњење разнородних потреба, изречених у градивном низу: „Играј’ ћемо и пићемо, / спати једно ићи ћемо” (DAMJANOV 2005: 173). Смештање физичког контакта на најважније место одговара природи грађанске поезије, која је „путена и нестидљива, земаљска и нелицемерна, животу до под кожу блиска”, те је нужно „нарушавала сва правила дискреције и анонимности” (MIHAJLOVIĆ 1973: 234).

Игривост и јасноћа ове поезије одговарају и њеној потенцијалној намени, будући да је „љубавна песма служила грађанину и у практичне сврхе удварања” (MIHAJLOVIĆ 1973: 236). Исказивању конкретних жеља којима певачи и записивачи стреме, неретко претходе описи девојачке лепоте, али и момачке, уколико песма служи за величање младића који је пева: „А када се ја ожени’, / свака добра ја пожели’; / Девојке ме драгом зову, / А невесте: враголане, / Старе бабе: курвин сине” (DAMJANOV 2005: 157). Ступање у брачну заједницу означено је као време посебне пожељности, једнако за иницијанта, колико и за његову околину, која га тим прелазом почиње посматрати као сазрелу јединку, пуноправног припадника друштва. Таквим поступком дочарава се „жар једне свежје и животне непосредности” која опстаје као устаљен начин опхођења између активних, зрелих припадника једне заједнице (MIHAJLOVIĆ 1973: 220).

Добар пример безбрижног препуштања животним радостима јесу разговори који претходе сједињавању младих, који и јесу једно од општих места ове поезије, која као да проговара преко уздаха, са прозора и душека. Песма из песмарице Василија Јовановића садржи управо овај мотив, при чему цезура чини еротски слој значења посебно уочљивим „Ах, љубезни, која не би / с вољом теби дала / десну руку и тебека / драгим својим звала” (DAMJANOV 2005: 152). Елемент који ове пробоје еротског доводи у тешњу везу са индивидуалистичким принципом заправо јесте целина искуства за више припадника заједнице, као и нека врста колективног пристајања на такве праксе. Наведено је посебно истакнуто формама „оправдања” пред старијима, најчешће родитељима, при чему је младост нека врста општег консензуса о дозвољеном испољавању нагона, које се оправдава узрасним добом. Примера ради, песма почетног стиха „Шетало је злато материно”, на своме концу садржи управо поменути мотив: „Тако т’ Бога, стара мила мајко, / Ниси ли ти кад-год млада била, / Није л’ тебе туђин миловао” (DAMJANOV 2005: 84). Наравно, наведени примери само представљају избор из широког спектра еротског аспекта српске грађанске поезије, који може бити потпуније схваћен сукобом са супротним идејама.

Сукоб принципа

Могуће је запазити успостављање антитетичке представе колектива и индивидуе на плану засебних песама, при чему долази до изрутивања одређеног слоја људи путем сатире или проблематизовања опстанка супротног избора. Једна од најпознатијих песама српског грађанског песништва, позната и под називом

„Пашхалија новаја”, могла би се посматрати као пример симболичког „одмеравања снага” између два принципа, те стихови „Из саме итике и свете библије / Разговори јесу г[ос]п[о]ђе Марије”, стоје насупротив рефренског „Да ће се и оне дати намолити” (MARINKOVIĆ 1966a: 125). Канонске књиге српског грађанског друштва постављају се насупротив пристајању на сексуални чин, чиме се они цинично и провокативно доводе у везу, а морал и норме колектива проблематизују. Такође, ову песму могуће је читати и „у контексту српске народне културе, па рефренски стихови функционишу као смеховни рефлекс култа плодности и воде увећању и јачању заједнице”, чиме се колективно и индивидуално стапају у један исти циљ (VARNICA, MARIĆEVIĆ BALAĆ 2022: 174).

Тежња ка испуњењу нагонског неретко је наглашена до једине потребе коју човек осећа, што је истакнуто и хуморним изокретањем постојећих мерила. Самим тим, није необично постојање песама у којима песнички субјекат моли Бога за утољење чула: „Швалер је желио, / Од Бога просио, / Да њему Бог даде / Да он може младе / Љубити” (MARINKOVIĆ 1966a: 243). Уколико размотримо Остојићеву тезу да се „Народност [...] идентификује с православном вером” (OSTOJIĆ 1905: 29), као једну од основних линија постојања колективистичког импулса, онда и ова песма постаје једно од места сусрета сучељених принципа, што резултује смеховним елементима.

Дакле, у српском грађанском песништву успостављање односа колективистичког и индивидуалистичког принципа дешава се или као позив колектива ка превазилажењу индивидуалних, земаљских порива, са једне стране, или као свесно (неретко и изазивајуће, арогантно) препуштање нагонском, са друге. Додатна илустрација таквог стања могла би бити песма почетног стиха „Срећан, д[у]шо, срећан сат”, услед постојања оформљене слике жртвовања појединца због љубави. Наведена песма је посебно занимљива, будући да се изнова користи религијски (било то схваћено као пагански или хришћански) мотив, зарад исказивања жеље вођене еросом: „Дај ми љубов, твој дар, / С[е]р[д]це будет ми олтар / На олтару будет стих, / Храм постави гро[з]ан, тих, / Жетрва буду сам / Твој [к]лијент, мадам” (MARINKOVIĆ 1966a: 310). Пркос који се испољава могао би да одговара и тези Горане Раичевић, изречене поводом песништва модерне, да је „индивидуалистички принцип, као субверзиван, дубоко обележио заједницу која се убрзано трансформисала из патријархалних у грађанске облике друштвене организације” (RAIĆEVIĆ 2013: 512).

Српско грађанско песништво, као што смо могли да видимо приликом анализе изабраних, репрезентативних примера поезије која у себе укључује аспекте колективистичког и индивидуалистичког погледа на свет, показало се као широко поље на коме је могуће пронаћи места за оба опредељења. Са једне стране, присуство колективистичког принципа оправдано је друштвено-историјским периодом који поменуто песништво обухвата, те није необично да се тежња ка побољшању положаја српског народа на страној територији пробила и у песнички корпус, са чврстим утемељењем у традиционалним мерилима. Са друге стране, индивидуалистички принцип присутан је из истог друштвено-историјског разлога: спутаност

народа да напредује у погледу оснивања сопствене државе, школства и штампарије, нужно води ка опредељењу за тренутак, као једино време које заиста поседујемо. Изузев позитивистичког објашњења, могуће је дати и поетичко: индивидуализам, изједначен са окретањем нагонима, представља важну осамнаестовековну, донжуанску тему широм европских књижевности, те се такви импулси шире и у домен српског грађанског песништва. Напослетку, сучељавање принципа колектива и индивидуе могуће је разумети и као основни начин одржања песништва, односно, слобода на друштвеном и националном плану није могућа једна без друге. Колективно и индивидуално у српском грађанском песништву, дакле, постоје као бинарне опозиције, а не антиподи, те присуство једног не значи нужно и потпуно одсуство другог. Смена принципа јесте управо оно што означава животну, слободну и неоптерећену природу српског грађанског песништва, у пуноћи своје суштине.

Цитирана литература

- ĆOROVIĆ 1926: ĆOROVIĆ, Vladimir. „Predgovor.” У: Т. Ostojić i V. Ćorović (pr.) *Srpska građanska lirika XVIII veka : iz starih pesmarica*. Beograd: Sremski Karlovci: Srpska kraljevska akademija, 1926, str. I–XXVII. [orig.] ЋОРОВИЋ, Владимир. „Предговор.” У: Т. Остојић и В. Ћоровић (пр.) *Српска грађанска лирика XVIII века : из старих песмарица*. Београд: Сремски Карловци: Српска краљевска академија, 1926, стр. I–XXVII.
- LESKOVAC 1946: LESKOVAC, Mladen. „Srpsko građansko pesništvo osamnaestog veka”, *Letopis Matice srpske*, god. 120, 1946, knj. 356, sv. 1–2, januar-februar, str. 57–99. [orig.] ЛЕСКОВАЦ, Младен. „Српско грађанско песништво осамнаестог века”, *Летопис Матице српске*, год. 120, 1946, књ. 356, св. 1–2, јануар-фебруар, стр. 57–99.
- MIHAJLOVIĆ 1973: MIHAJLOVIĆ, Borislav. „Srpsko građansko pesništvo XVIII veka.” У: М. Pavić (pr.) *Od baroka do klasicizma*. Beograd: Nolit, 1973, str. 216–246. [orig.] МИХАЈЛОВИЋ, Борислав. „Српско грађанско песништво XVIII века.” У: М. Павић (пр.) *Од барока до класицизма* Београд: Нолит, 1973, стр. 216–246.
- OSTOJIC 1905: OSTOJIC, Tihomir. *Srpska književnost od Velike seobe do Dositeja Obradovića*. Sremski Karlovci: Srpska manastirska štamparija, 1905. [orig.] ОСТОЈИЋ, Тихомир. *Српска књижевност од Велике сеобе до Доситеја Обрадовића*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1905.
- RAIČEVIĆ 2013: RAIČEVIĆ, Gorana. „Eros i žrtva u srpskoj moderni: kolektivistički i individualistički princip u delu Milana Rakića i Borisava Stankovića.” У: S. Tomin, Lj. Pešikan Ljuštanović i N. Polovina (pr.) *Zbornik u čast Mariji Kleut*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2013, str. 497–514. [orig.] РАИЧЕВИЋ, Горана. „Ерос и жртва у српској модерни: колективистички и индивидуалистички принцип у делу Милана Ракића и Борисава Станковића.” У: С. Томин, Љ. Пешикан Љуштановић и Н. Половина (пр.) *Зборник у част Марији Клеут*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2013, стр. 497–514.
- RAIČEVIĆ 2014: RAIČEVIĆ, Gorana. „Čuvari kolektivnog pamćenja.” У: N. Grdinić, S. Tomin i N. Varnica (pr.) *U spomen na Borivoja Marinkovića: zbornik radova*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2014, str. 84–99. [orig.] РАИЧЕВИЋ, Горана. „Чувари колективног памћења.” У: Н. Грдинић, С. Томин и Н. Половина (пр.) *У спомен на Боривоја Маринковића: зборник радова*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2014, стр. 84–99.
- SKERLIĆ 1906: SKERLIĆ, Jovan. *Omladina i njena književnost (1848–1871): izučavanja o nacionalnom i književnom romantizmu kod Srba*. Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1906. [orig.] СКЕРЛИЋ, Јован. *Омладина и њена књижевност (1848–1871): изуча-*

вања о националном и књижевном романтизму код Срба. Београд: Српска краљевска академија, 1906.

VARNICA, MARIĆEVIĆ BALAĆ 2022: VARNICA, Nevena i MARIĆEVIĆ BALAĆ, Jelena. „Erotski aspekti srpskog građanskog pesništva i dubrovačke poezije”, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, god. XLVII, 2022, knj. 1, str. 171–186. [orig.] ВАРНИЦА, Невена и МАРИЋЕВИЋ БАЛАЋ, Јелена. „Еротски аспекти српског грађанског песништва и дубровачке поезије”, *Годишњак Филозофској факултету у Новом Саду*, год. XLVII, 2022, књ. 1, стр. 171–186.

Извори

DAMJANOV 2005: DAMJANOV, Sava. *Graždanski erotikon: erotske stranice srpske književnosti 18. i početka 19. veka*. Novi Sad: Stilos, 2005. [orig.] ДАМЈАНОВ, Сава. *Граждански еротикон: еротске странице српске књижевности 18. и почетка 19. века*. Нови Сад: Стилос, 2005.

KLEUT 1991: KLEUT, Marija. *Pesmarica karlovačkih đaka*. Sremski Karlovci: Biblioteka Ljubav, 1911. [orig.] КЛЕУТ, Марија. *Песмарица карловачких ђака*. Сремски Карловци: Библиотека Љубав, 1991.

MARINKOVIĆ 1966A: MARINKOVIĆ, Borivoje. *Srpska građanska poezija: VIII i s početka XIX stoleća I*. Beograd: Prosveta, 1966a. [orig.] МАРИНКОВИЋ, Боривоје. *Српска грађанска поезија: VIII и с почетка XIX столећа I*. Београд: Просвета, 1966а.

MARINKOVIĆ 1966B: MARINKOVIĆ, Borivoje. *Srpska građanska poezija: VIII i s početka XIX stoleća II*. Beograd: Prosveta, 1966b. [orig.] МАРИНКОВИЋ, Боривоје. *Српска грађанска поезија: VIII и с почетка XIX столећа II*. Београд: Просвета, 1966б.

Lenka S. Nastasić

COLLECTIVE AND INDIVIDUAL IN SERBIAN CIVIL POETRY

Summary

The paper examines the representation of collective and individual values within the corpus of Serbian civic poetry. The poetic material is explored in order to emphasize the relationship between eros as a sign of individualistic feelings, and sacrifice, which is observed as a sign of commitment to the collective. Such a procedure aims to offer a new reading of Serbian civic poetry, as well as contributing to the existing research on erotic motifs, themes and plots within the problematized area of literary creation. Moreover, an attempt is made to highlight the importance of the historical period in which observed poems were created, as a possible marker determining predominant value, to which are added the cultural and social circumstances of that time. The complex nature of the poetic material suggests that one cannot expect an identical, unique answer to the dilemma between the collective and the individual principle, which is one more reason for this type of reading. Structurally, the paper primarily takes into account possible forms of appearance of the collectivist principle and secondly, the individualistic course of civic poetry is observed, which further leads us to examine the points of contact between the two opposite values.

Keywords: collective and individual, eros and sacrifice, Serbian civic poetry, baroque, eighteenth century